
Recenze

Jan Bíba: Estetické čtení Vladaře

Praha, Karolinum 2022. 348 s.

Výklady myšlení Niccolò Machiavelliho a zejména jeho nejproslulejšího díla *Vladař* vykazují až nezvyklou míru rozmanitosti a často i vzájemné rozpornosti. Jedná se o knihu zcela odlišnou od Machiavelliho jiných, více republikánských děl, nebo je mezi nimi určitá kontinuita, kterou můžeme správnou interpretací odhalit? Nový příspěvek k těmto dlouhodobým interpretačním sporům, tentokrát ve formě komentáře, by se tak mohl zdát jako nadbytečný – jako další pokus o koherentní výklad díla, které se uchopitelnosti a koherenci samo vzpírá.

Tak tomu ovšem v žádném případě není, neboť namísto snahy o definitivní zodpovězení častých otázek ohledně povahy *Vladaře* se Jan Bíba v *Estetickém čtení Vladaře* vydává jinou cestou. V komentáři jednotlivých kapitol původní knihy sice často shrnuje dosavadní interpretace a ukazuje na možné cesty, jimiž se při výkladu tohoto díla můžeme ubírat. Zároveň se ale pokouší nabídnout nové a originální čtení, které současně nemusí být s předchozími interpretačními směry zcela v rozporu. Jak napovídá název recenze publikace, Bíba vnímá Machiavelliho jako myslitele patřícího do takzvané estetické teorie politiky, která „namísto důrazu na roli řeči klade důraz na roli smyslového vnímání jako základního způsobu, jímž se lidé v rámci politického společenství k sobě vztahují“.¹

V samostatné kapitole věnované dosavadním interpretacím autor vystihuje jejich převažující směry pomocí tří obrazů (člověk, lev a liška), které pro politické jednání užívá sám Machiavelli. Ty části *Vladaře*, v nichž Machiavelli panovníkovi radí, aby se spolehl na oporu v zákonech a lidem nakloněných institucích, nejvíce odpovídají jeho humanistické poloze zdůrazňované republikánskými přístupy. Rady ohledně toho, že by se vladař měl vzdálit lidské přirozenosti a přiblížit se lvu, který přijímá násilí jako nutnou součást politiky, ovšem v souvislosti s druhým obrazem posloužily kritikům jako záminka pro odsouzení *Vladaře* jako díla obhajujícího tyranii či inspirujícího totalitarismus 20. století. Třetí přístup pak zdůrazňuje momenty, v nichž se má vladař chovat jako liška, která dokáže rozpoznat i nalíčit léčku. Vladař by tedy měl být schopen využívat ideologie i manipulovat se svými poddanými.

---

1 Bíba, J., *Estetické čtení Vladaře*. Praha, Karolinum 2022, s. 14.

Bíbův přístup sice nepomíjí pasáže, které zavdaly podnět k druhému z uvedených čtení, ale vymezuje se vůči vnímání Machiavelliho jako obhájce tyranie. V jeho esteticko-politickém výkladu nacházíme spíše syntézu prvního a posledního směru. Republikánskému čtení se neblíží jen důrazem na Machiavelliho návrhy reforem, kterými vladař podpoří postavení lidu, ale zejména popisem toho, jak lid sám zakouší politiku prostřednictvím svých smyslů. Třetí směr je přítomen v důrazu na vladařovu stylizaci, na jeho vytváření vlastního obrazu, kterým vyvolává takové zdání o své osobě, s jehož pomocí si udržuje vládu.

Ačkoliv Bíba často zdůrazňuje již známé motivy Machiavelliho díla (republikánské návrhy reforem, nezávislost politiky na etice, politiku založenou na konfliktu), důležité je spíše to, že je pojímá jako součást širšího estetického přístupu.² V této souvislosti je důležité si povšimnout i toho – poznamenává Bíba –, že k estetickému čtení Machiavelliho *Vladaře* přímo vybízí i jeho dedikace Lorenzovi II. Medicejskému, která celý spis uvádí. Přirovnání poznání politického prostoru ke krajino-malbě zase zdůrazňuje perspektivní zakotvení politického vědění – vladař může ze své pozice vnímat a poznávat lid, skutečné poznání o vladaři ale můžeme hledat jen u lidu. Zatímco skutečnost, že Machiavelli disponuje věděním o vladaři, znamená i dle řady jiných interpretů to, že se situuje na stranu lidu,³ sama nesusměřitelnost obou hledisek již upomíná na to, že politika stojí na konfliktních pohledech a touhách, které nemůže nic transcendentního zastřešovat.⁴

Opora v lidu

V souladu s tímto důrazem na autonomii politiky nachází Bíba Machiavelliho originalitu právě v politickém realismu. Zejména v tom, že spojuje politické společenství primárně s nadvládou a efektivitou moci, a nezohledňuje tak jakýkoliv transcendentní úděl obce.⁵ Při rozboru úvodních šesti kapitol se ale dočasně vytrácí estetická linie, kterou má kniha sledovat především. Tato část tak představuje „pouze“ dovysvětlující komentář původního Machiavelliho textu, který je věnován různým typům vladařství a odlišnostem jejich správy, příčinám společenských změn či roli historické paměti.

2 Estetické prvky Machiavelliho myšlení zkoumala již řada jiných autorů. Srov. Ankersmit, F. R., *Aesthetic Politics: Political Philosophy Beyond Fact and Value*. Stanford, Stanford University Press 1996, s. 119–121. A rovněž Vacano, D. A. von, *The Art of Power: Machiavelli, Nietzsche, and the Making of Aesthetic Political Theory*. Lanham, Lexington Books 2007, s. 43–65. Ale zatímco se tyto autoři většinou zaměřují jen na vybrané pasáže *Vladaře*, v nichž Machiavelli zdůrazňuje například protikladnou situovanost pohledů vladaře a lidu, či provázanost politiky a veřejných spektáklů, Bíba tyto části propojuje, neboť estetická teorie je pro něj interpretačním klíčem k dílu jako celku.

3 Althusser, L., *Machiavelli and Us*. London, Verso 2000, s. 24–25.

4 Ankersmit, F. R., *Aesthetic Politics: Political Philosophy Beyond Fact and Value*, c.d., s. 120.

5 Bíba, J., *Estetické čtení Vladaře*, c.d., s. 51–52.

Estetické motivy se ale začínají již vzápětí objevovat u rozboru počínání Cesa-reho Borgii. V něm se Bíba zaměřuje na Machiavelliho popis podívané, kterou Bor-gia zinscenoval pro lid. Nechal popravit svého pobočnicka Remirra de Orcu – a jeho mrtvé tělo pak vystavil spolu s odloženým nožem a kusem dřeva. Autor zdůrazňu-je, že tato podívaná není obdobou spektaklů, jejichž prostřednictvím středověké monarchie běžně demonstrovaly svou moc před očima pasivního lidu. Takové in-scenace veřejných poprav často sloužily k reprodukci mocenských vztahů, a tedy k udržení lidu v podřízené pozici. Vystavené tělo Remirra de Orcy ale upomína-lo na to, že „spektakulární násilí může také fungovat jako mechanismus politické změny“.⁶ Skutečnost, že v Machiavelliho popisu na odív vystavovaného násilí nefi-guruje sama poprava, ale až vystavené tělo se dvěma symboly, podle Bíby pouka-zuje na to, že se zde mezi nositelem moci a lidem ustavuje nový vztah. Ležící nůž a kus dřeva totiž značí, že událost sama nemá jasný a hotový význam, který mají diváci pouze přijmout. Lid je naopak vyzván k tomu, aby předkládaný spektakl sám interpretoval. Je tak „interpelován jako aktivní účastník politického života, jako někdo, kdo nepřímo vstupuje do komunikace se svým vladařem“.⁷

Výklad této Machiavelliho pasáže je příznačný pro celou Bíbovu knihu. Poukazu-je na to, že pouto mezi vladařem a lidem je udržováno i estetickým rozměrem moci. Ten může být do jisté míry mystifikující, ale nepůsobí na lid jako na pasivní masu. Lid se právě díky takto inscenované události mění v aktivní občany, kteří se podílejí na politickém životě.

Kapitola o občanském vladařství, ve které je podán výklad o vladařství s oporou v lidu, slouží autorovi k promýšlení Machiavelliho politické ontologie. Ta vychází z metafory z humorální medicíny, která jednotlivé části společenského tělesa chá-pe jako odpovídající odlišným tělesným štávám [*umori*], tedy přeneseně povahám. Každá část společnosti má odlišnou povahu – lid „touží po tom, aby nebyl ovládan a utiskován ze strany pánů, a páni touží ovládat a utiskovat lid“.⁸ Vyplývá-li z toho-to obrazu konfliktuální pojetí politiky, pak vladařovým cílem nemůže být ukončení sporů a usmíření jednotlivých stran, ale spíše volba strany, kterou podpoří. Machia-velliho řešení odhaluje jeho prorepublikánské sympatie, které se takto dostávají i do spisu o vladařstvích. Panovník se má přiklonit na stranu lidu, neboť ten před-stavuje početnější část společenství i méně ambiciózní touhu (tedy touhu nebyt ovládan).

Bíba upozorňuje na radikálně-demokratické aspekty této teorie. Jednotlivé *umori* totiž nemůžeme chápat jako něco předpolitického ve smyslu marxistických tříd, které jsou odvozeny od svého postavení v ekonomice. *Umori* a konflikt jejich tužeb jsou totiž bytostně politické, a proto nemohou být usmířeny tím, že je vztáh-

6 Winter, Y., *Orders of Violence*. Cambridge, Cambridge University Press 2018, s. 35.

7 Bíba, J., *Estetické čtení Vladaře*, c.d., s. 101.

8 Machiavelli, N., *Vladař*. Přel. J. Bíba. Praha, Karolinum 2022, s. 95.

neme k nějakému předpolitickému řádu. Proto se podle autora „v jádru společnosti nenachází žádná substance, která by společnosti dávala nějaký konečný smysl, ale pouze trhlina mezi agonistickými umorí, kterou nelze zahladit“.⁹ Machiavelliho doporučení podpory lidu se pak projevuje zejména v kapitolách o armádě, v nichž se lidové milice a vlastní armáda ukazují jako mnohem spolehlivější než cizí žoldněřská vojska, která bývají zdrojem nestability.

Vládnout obrazem

Nejznámější část *Vladaře* představují kapitoly 14–19, v nichž se Machiavelli zabývá otázkou ctností v politice a tím, jaký dojem by měl vladař svým jednáním vyvolávat u lidu. Stejná část slouží v *Estetickém čtení Vladaře* k prohloubení analýzy estetického rozměru politické moci. Ve zmíněných kapitolách se Machiavelli patrně nejvýrazněji odklání od politické teorie svých předchůdců.¹⁰ Nesnaží se vylíčit obraz ideálního společenství, které nikdy neexistovalo. Jeho politické vědění, které nazývá účinnou pravdou, je mnohem věcnější a praktičtější, neboť nás více učí o chování v konfliktních a obtížných situacích, které charakterizují politiku. Bída v této souvislosti zmiňuje řadu interpretací, které účinnou pravdu chápaly jako předstupeň moderní politické vědy, již je vlastní hodnotová neutralita. Sám ale nabízí odlišný pohled: Machiavelliho přístup k politice už sice není ovlivněn etikou a náboženstvím, stejně tak ale Florentin zpochybňuje univerzalitu a neutralitu vlastních poznatků. Spíše než obecné principy nabízí induktivní poznání na základě podobnosti, které více odpovídá proměnlivosti a nestabilitě politiky.

Podle Machiavelliho nemusí vladař ctnostmi, kterými si udržuje přízeň lidu, skutečně oplývat. Je ale „nanejvýš nutné, aby vytvářel zdání, že je má“.¹¹ Tímto konstatováním Machiavelli nepoukazuje jen na rozvolnění pout mezi politikou a etikou. Ano, politika je v jeho pojetí příliš konfliktuální a proměnlivá na to, aby se dala svázat neměnným systémem etických norem. Podle Bíby je ovšem zásadní i to, že se v této pasáži zdůrazňuje role zdání, které vladař vyvolává. Nezáleží tolik na fakticitě, ale spíše na performanci, která by měla lid přesvědčit o vladařově ctnostné povaze. Politika v takovém pojetí vypovídá zejména o tom, jak se vladař projevuje před zraky lidu a jak jej lid vnímá. Skutečnost, že vladař může vyvolávat zdání o ctnostech, které nemusí mít, upozorňuje na propast mezi obrazem a skutečností. Ona propast by ale neměla být příliš výrazná, aby bylo vladařovo jednání stále přesvědčivé. Měl by se tak ctnostem sám blížít, ale současně by se jimi neměl

9 Bíba, J., *Estetické čtení Vladaře*, c.d., s. 121.

10 „Mnozí si totiž představovali republiky a vladařství, které nikdo nikdy neviděl ani neslyšel o jejich existenci. A jelikož je veliký rozdíl mezi tím, jak se žije, a tím, jak by se žít mělo, ten, kdo pomine, jak lidé jednájí, na úkor toho, jak by jednat měli, naučí se spíše zkáze než zachování.“ Machiavelli, N., *Vladař*, c.d., s. 123.

11 Tamtéž, s. 134.

nechat příliš omezovat. Předně by totiž měl spravovat svůj veřejný obraz, jehož prostřednictvím bude působit jako ctnostný.¹²

Tato diference mezi obrazem a skutečností upozorňuje na to, že estetická dimenze politiky často vede k mystifikaci. Tato mystifikace však musí být uvěřitelná. Pokud by totiž byl obraz vladaře příliš vzdálen skutečnosti, lid jej nepřijme. V této souvislosti Bíba rozpracovává pojetí politické soudnosti, které je v Machiavelliho díle implicitně přítomno. Odvolává se na známou pasáž, dle níž „lidé vesměs posuzují spíše prostřednictvím očí než rukou, neboť vidět může každý, nahmatat jen malý počet“.¹³ Ačkoliv se zdá, že tato věta vede k spojení lidu s masou bez politického vědění, autor recenzované publikace ji vykládá jinak. Dle něj sice může onoho skutečného poznání dosáhnout jen hrstka. Poznání lidu, které v sobě obsahuje i onu estetickou dimenzi, je ale blíže účinné pravdě, a tedy i politice samé.¹⁴ To, že se lid nechá mystifikovat obrazem, může být dokonce zcela dobrovolné. Politická soudnost má totiž kromě estetického rozměru (vztahu obrazu a skutečnosti) i rozměr pragmatický. Pokud je lid přesvědčen, že vladařův obraz neodpovídá jeho skutečné povaze, ale přesto jej vladař brání před zvlíí pánů, pak se mystifikací může podvolovat zcela bez odporu. V účinné pravdě politiky tak nejde nutně o korespondenci obrazu a skutečnosti, ale spíše o to, zda je jejich rozdíl kompenzován výsledky vladařovy činnosti.

Proměnlivý terén politiky

Závěrečné kapitoly *Vladaře*, v nichž Machiavelli popisuje situaci Itálie v době konjunktury, rozvádějí vztah Fortuny a svobodného jednání. Bíba v této koncepci nachází neteleologické pojetí dějin, ve kterých je míra zla konstantní, pouze se různé přesouvá, a dějiny jako takové tak nemohou mít žádný cíl. Vrací se k Machiavelliho velmi proměnlivému popisu Fortuny a strategií, kterými lze její libovůli čelit. Proti fatalistickému pojetí, ve kterém Fortuna představuje osudovou sílu, které se musíme podřídit, staví florentský myslitel svobodnou vůli. Díky ní můžeme čelit Fortuně svou zdatností a větší připraveností na její zásahy. Současně ale uznává, že rovnovážná opozice Fortuny a zdatnosti není zcela udržitelná. Můžeme-li Fortunu přemoci, pak pouze v momentech, kdy to ona sama dovolí. Machiavelli však dlouho neprodlévá u tohoto důrazu na určující roli dobového kontextu, a v dalších pasážích naopak volá po politické akci. Bíba tuto různorodost Machiavelliho pojetí vztahu mezi Fortunou a zdatností vysvětluje jak jeho inspirací v Lucretiově ato-

12 Bíba, J., *Estetické čtení Vladaře*, c.d., s. 211–212.

13 Machiavelli, N., *Vladař*, c.d., s. 132.

14 Jiné výklady nacházejí podvrtnost této pasáže naopak v jejím doslovném znění. Spojuje-li Machiavelli zrak se zdáním a hmat se skutečným poznáním, pak tím převrací klasickou hierarchii smyslů upřednostňující zrak, která ve filosofii přetrvávala od Aristotela. Srov. Pugliese, O. Z., *Sensorial Language in Machiavelli's Il Principe*. *Italogramma*, 4, 2012, s. 83–84.

mismu, který se pokouší propojit kauzalitu s nahodilostí, tak tím, že nemůže definovat jednoznačnou podobu tohoto vztahu, neboť ta se mění společně s dobou. Proto se ani politický aktér nemůže opřít o obecná pravidla jednání. Je vždy vystaven nutnosti „přijímat rozhodnutí v situaci epistemické nouze“¹⁵, která je politice vlastní.

Když Bíba podává přehled rozdílných interpretací a hodnocení *Vladaře*, naráží na to, že jednotliví interpreti využívali Machiavelliho dílo k výpovědi o své době.¹⁶ Riziko tohoto přístupu spočívá v tom, že *Vladaře* promění v text zcela instrumentální, odpovídající dobovým politickým sporům. Stejně tak ale může být i inspirativní, když v souvislosti s konkrétní situací odkryje další rovinu Machiavelliho textu. Právě takový přístup najdeme i v *Estetickém čtení vladaře*. Zaměření se na estetickou dimenzi politiky v Machiavelliho textu totiž může upomínat na to, že i v současné politice nabývá tento její rozměr na důležitosti. Zdůraznění role obrazu a zdání umožnilo Machiavellimu větší přiblížení se proměnlivé povaze politiky, kterou již nebylo možné zachytit statickými etickými rámci. Pokud i současná politika přestává v posledních letech vyvolávat dojem přehledného terénu (mapovaného například pevně rozlišenými ideologiemi), pak Bíbova interpretace může být dobrým vodítkem k tomu, jak může být *Vladař* stále relevantním.

Jan Šíma

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha
j-simaa@seznam.cz

---

15 Bíba, J., *Estetické čtení Vladaře*, c.d., s. 283.

16 Tamtéž, s. 309.